

Avel·lí Artís-Gener, Tísner
Viure i veure / 1
Quarta part. Capítols 1-5

Classes d'Informació

Va ser una nit d'insomni temuda i prevista. No vaig demanar a cap metge un comprimit de luminal temorós de la broma que hi farien, de les cançons que el fet suscitaria en l'àpat col·lectiu i vaig fer un aterridor balanç de la pila de mots que rimaven amb «luminal».

Tenia tant de temps com volgués i em vaig dutxar i afaitar el crani, la barba i el bigoti acuradament, gairebé amb voluptuositat. No m'havia recordat de dir-ho: a una botiga de Fraga m'havia comprat un termos i l'havia omplert a la cuina de Vallfogona, amb un cafè negre i espès, autèntic i quasi sense sucre, que m'havia fet preparar. De manera que abans de plantar-me sota la regadora de la dutxa, ja havia begut una tassa de cafè calent, el meu despertador predilecte. Vaig baixar a esmorzar i el menjador gairebé era buit. I, buida del tot, la classe: era massa d'hora. Havíem quedat que començaríem a les vuit en punt i eren les set!

Van anar entrant els alumnes i molts sofrien una notable torbació a l'hora de saludar-me: no sabien si havien de quadrar-se militarment, o bé m'havien d'allargar la mà o, simplement, dir bon dia i cercar un seient. (Esmento les tres variants puix que totes van ocórrer.) Va entrar en Fíguls, avergonyit pel fet que jo li hagués passat davant, i no sabia on posar-se i ni tan sols si havia de romandre a l'aula o sortir-ne. No havíem parlat del seu paper a classe i el vaig fer seure al primer rengle, en la primera cadira a l'esquerra i abans vaig demanar al sergent que l'ocupava que es fes un xic ençà, car necessitava que el meu ajudant segués al costat del passadís, per si havia de sortir a cercar alguna cosa i ho pogués fer sense molestar ningú. Ho vaig aprofitar per presentar-lo:

—El meu ajudant es diu Pere Fíguls.

Tots hi vam guanyar, en Pere més que no cap altre.

Hi havia una certa crispació, la qual, probablement, tenia l'origen en mi mateix. Quan els seixanta presents van veure que ja anava a començar van fer silenci. Em vaig autopresentar, els vaig dir que m'estrenava com a mestre d'unes assignatures que jo mateix aprendria car allò no tenia cap mena de relació amb la meva feina de civil, i els vaig exigir absoluta franquesa quan no compreguessin alguna de les meves explicacions, que ja per endavant assumia que mai no serien satisfactòries. També els vaig demanar que quan s'adonessin que relatava erròniament quelcom, em rectificuessin i els ho agraiïa, sincerament, per endavant. Vaig insistir molt que no era cap actitud de falsa modèstia i vaig sol·licitar que tots plegats, ells i jo, poséssim el coll en aquella empresa. Cadascú tenia exemplars mecanografiats del pla d'estudis. Els vaig dir que, segons la documentació que havia rebut de la 27 Divisió, gairebé tots els inscrits eren mestres d'escola, la qual cosa facilitaria en alt grau la tasca pedagògica, puix que ens estalviàvem de perdre temps en matèries que ja dominaven, tals com la geometria, la geografia, el llenguatge i l'aritmètica. Els vaig anunciar que l'escola únicament podria reeixir i realitzar a fons la tasca encomanada d'ensinistrar tots els minyons que calien per als observatoris, si d'entre la seixantena de presents n'eixien els qui em podrien ajudar en la tasca docent, repartint-nos les classes per assignatures i grups.

Encara els vaig explicar que la pràctica militar ens havia ensenyat com era d'important la interpretació, la correcta lectura dels mapes, i que la tècnica topogràfica fóra la part més rellevant del curset la duració del qual —tots ho sabien prou bé— fóra únicament de deu dies.

Mentre cargolava un cigarret, un em va preguntar si jo també era mestre d'escola o professor d'alguna acadèmia militar i li vaig dir que no, que ni una cosa ni l'altra, sinó periodista en la vida civil i

que fins ara havia combatut en una Unitat de xoc, a la qual havia ingressat en qualitat de soldat voluntari, cosa que vaig corroborar fent anar cap endavant el braç esquerre, per tal que veiessin la ve de branquetes de llorer que duia brodada a la màniga de la camisa. Vaig tenir la impressió d'haver obert una vàlvula o, potser, d'haver saltat diverses tanques a la vegada. Perquè a partir d'aleshores es va iniciar un corrent recíproc de confiança, que va esdevenir molt profitós.

I vam començar a treballar. Els vaig explicar molt pel damunt què era l'azimut i la seva relació amb el cercle graduat del goniòmetre, demanant perdó a tots aquells que ja coneixien el tema. Va ser el pretext per relatar, molt a grans gambades, com feien els mapes mitjançant la triangulació geodèsica —no oblideu que en aquella època no existia la fotoplanimetria aèria sinó en balbuç— i, quan observava que es perdien (o ens perdíem), feia marxa enrera i recomençava l'explicació. Tota la vida m'ha ajudat molt el recurs gràfic i ja se sap que és molt més senzill de dibuixar una cadira que no pas descriure-la. La pissarra hi col·laborava enormement i, de retop, tenia un pòsit de propietats psicològiques (i cal que això que diré sigui entès sense cap indicatiu de vanitat), puix que el meu fer de dibuixant sempre ha estat de traç molt ràpid i segur, i reiteradament he observat que a molta gent els atreïa més la velocitat que no pas la qualitat dels meus gargots. El fet que jo omplís la immensa pissarra amb ninots fulgurants i amb rètols en lletra clara i sense faltes ortogràfiques, els seduïa de valent. O sigui que endolcia la part àrida de l'ensenyament amb l'espectacularitat del fal·laciós traç-llampec. (I la vanitat m'inflamava com un gripau i la inflor veig que encara dura ara, quan ho rememoro.)

Al cap dels primers deu dies tenia un equip de set mestres ben capaços de desenvolupar el curs sencer. Havíem fet nombroses reunions en acabades les classes amb els que s'anaven manifestant com a més idonis i, en plena acció, vam anar fent la llista definitiva. Llista que vaig dur a Fraga i vaig donar a en

Ferrándiz amb el prec que fes fer els nomenaments escaients i que ja comencessin a enviar grups de gent a Vallfogona.

Vam començar la segona tongada de classes amb nous mestres i més aules, i jo, ultra les meves lliçons, vaig assumir el paper com de supervisor de tot plegat, qualificant el treball dels nois, inventant nous exercicis, arrodonint algunes matèries i tot plegat, és clar, sense deixar de donar classes.

El millor dels meus alumnes va ser un mestre d'escola que ja coneixia d'abans de la guerra, en Florenci Ollé, de Vallbona d'Anoia. Era molt amic d'en Joan Farreres, el fill de la portera de la casa del xamfrà dels carrers de Tamarit i Rocafort on vivíem, el qual a la vegada també era un bon company meu, i en Joan havia estat la baula de la nostra amistat. Un altre mestre, així mateix ben robustament capacitat que, com l'Ollé, havia començat el curs com a deixeble i l'havia acabat en qualitat de professor, era en Josep Freixes. Un altre del grup es deia Mir, i el quart, Vicenç Matamala. Encara hi hauria d'afegir en Tomàs Reaño, esplèndidament dotat per a l'ensenyament, molt madur ideològicament i posseïdor d'una formidable capacitat d'assimilació. Sort vaig tenir de tots ells! Vam poder començar la segona desena amb quatre cursos simultanis, a càrrec d'en Florenci Ollé, en Josep Freixes, en Magí Mir i en Tomàs Reaño, cadascun com a titular i responsable d'un grup. Ens havíem repartit entre tots cinc les assignatures (jo m'hi compto), amb la qual cosa aconseguíem un més gran interès dels alumnes, allunyats de la llarga permanència en una aula amb un mateix mestre. Havíem fet un ben estructurat repartiment del temps i sotmetíem els nostres deixebles —sergents, Milicians de la Cultura, dos únics tinentes i soldats rasos la resta— a una inflexible jornada que començava a les vuit del matí, era interrompuda de dotze a dues, i continuava fins a les nou del vespre. En Matamala s'havia encarregat de la instrucció a l'aire lliure amb els aparells òptics i s'enduia grups per aquells topants de Guimerà, l'Ametlla de Segarra, Montoliu de Cervera, Passant i

Ciudadilla, i els feia trescar de valent amunt i avall, mesurant distàncies amb els telèmetres i comprovant l'exactitud de les dades amb els mapes. Va dur a terme una tasca memorable, que extenuava els minyons i a la vegada els feia feliços, puix que llur mestre era molt destre en la dosificació i en l'alternança, i amb aquest parell d'elements alleugeria l'esforç físic. La labor que va realitzar en Matamala per a l'escola va tenir una vàlua incommensurable.

Un dia, absolutament impensada i per consegüent no gens protocol·lària, sense ni el més lleu indici que tal cosa pogués succeir, o sigui amb la clara intenció d'enxampar-nos per sorpresa, vam rebre la visita d'en Ferrándiz i l'Scotti. En Pallejà, transformat en home de relacions públiques, els acomboiava i els havia ensenyat les quatre aules, però solament havien entrat a la tercera, on en Reaño explicava geometria, i a continuació era el meu torn amb topografia. Jo era al passadís i fumava un cigarret mentre vigilava la meva hora d'entrada i rumiava el plantejament que donaria a la meva lliçó. Aleshores vaig veure aparèixer, guiats per en Jacint Pallejà, el cap i el comissari de la Brigada. Vam entrar plegats a l'aula i hi va haver una mica de renou, de nois que s'aixecaven i oferien llurs seients als caps —i ells que els refusaven— malgrat que aleshores ja només teníem cinquanta alumnes per classe i no era pas massa difícil d'obtenir seients per als visitants. Tampoc no van restar dempeus i immòbils: un per una banda i l'altre per l'altra, miraven els apunts que prenien els nostres deixebles, amb les carpetes damunt els genolls. biversos s'hi van posar nerviosos —jo entre ells, i en Reaño i la seva geometria— i llavors ja em tocava a mi pujar a la tarima. Vaig esborrar de la pissarra-salvavides les figures i relacions numèriques que l'omplien, lentament, puix que havia de fer temps de cara a organitzar-me, i en Ferrándiz i l'Scotti van romandre l'hora sencera a l'aula, asseguts al darrer rengle de cadires, i hauria dit que interessats en les explicacions i els ninots. Era la darrera classe del matí i els vaig oferir que es quedessin a dinar amb nosaltres, però algú m'havia passat

davant i ja havien dit a en Pallejà que fes preparar una taula per a ells dos i els sis mestres.

Era un dinar-sorpresa, com tota la visita. L'Scotti i en Ferrándiz havien vingut amb el cotxe d'aquest darrer i esperaven l'arribada d'en Jaume Martells, xofer del comissari, que havia de dur quelcom destinat a l'escola que hauria recollit a Tardienta. Una altra sorpresa que ens havia de deixar garratibats.

Al capdavant va arribar el sant Joan de la Passió d'Olessa, en Jaume Martells, grassonet i ros, espectacularment simpàtic i divertit, inesgotable declamador de tot gènere de versos (especialment escatològics) i cantaire d'un increïble repertori de cançons, amb una notable proclivitat envers les eròtiques. Portava una caixa txecoslovaca, que vam desembalar a taula, amb interès expectant pel que feia a la nostra reacció, embolcallat amb un vel de somriures del cap i el comissari. Era el darrer model d'un telèmetre binocular d'antenes que va tenir la propietat d'excitar-nos, sobretot al seu destinatari directe, en Vicenç Matamala, que ja es delia per abandonar la taula i sortir al camp a experimentar-lo.

Per mèrits de pissarra

Ni l'Scotti ni en Ferrándiz no podien dissimular la joia que els produïa haver-nos sorprès tan autènticament. Tot plegat tenia un rerafons d'infantilisme commovedor, perquè l'obsequi — provisional— era una eina usual en topografia i encara més en guerra. Hom no podia imaginar que un artiller no posseís l'estri per als casos —d'altra banda molt freqüents— de tir directe, com tampoc un observatori encarregat de vigilar els moviments de l'enemic i que no pogués precisar damunt el mapa la situació d'una metralladora adversària, o d'aquella bateria de morters que

ens fa la llesca, o d'una casa que, innegablement, l'enemic empra com a quarter general. Va quedar ben clar —en Ferrándiz hi va insistir de bon compte dues o tres vegades— que l'aparell òptic era un préstec que la Divisió feia a l'escola, i que en acabat el curs fóra restituit al propietari legítim.

Aviat vam tenir proves que corria la brama que l'escola era bona i que amb aquells deu dies lectius trèiem gent capacitada. A mesura que els nois completaven la breu escolaritat jo els feia un examen, deliberadament capciós quan els examinats adoptaven aire de suficiència, no pas per tal de provocar-los actituds de modèstia franciscana sinó per fer-los conscients que solament tenien a mà els rudiments de quelcom molt més extens, i que havien contret l'obligació d'aprofundir en aquella disciplina de la qual solament coneixien les beceroles. Com jo mateix, malgrat que això no els ho revelava. Em sembla recordar que de les dues mil persones que van passar per Vallfogona en qualitat d'alumnes, solament en vam suspendre vint-i-sis, veritables calamitats segons el criteri unànim dels vuit professors (a partir de la tercera desena ja érem set mestres i el director). No cal dir que en les llistes de nois que venien a examinar-se, cadascun dels mestres havia posat al costat del nom el seu judici particular, escrit amb el codi xifrat que ja havíem convingut, del qual solament els docents teníem la clau: calia escriure una paraula l'antepenúltima lletra de la qual fos una a, una be, una ce o una ema, i aquesta darrera consonant significava un terrible «molt malament». Això a part, jo mateix coneixia personalment la totalitat dels alumnes, als quals havia donat classes, i molt sovint el judici de valor ja era fet anticipadament.

Un altre dia, i també sense cap notificació prèvia, va comparèixer a l'escola de Vallfogona en José del Barrio i Navarra, cap de la 27 Divisió. Em va dir sense circumloquis que tenia ganes de veure l'escola en funcionament i, sobretot, d'assistir a una de les meves lliçons. Li vaig dir la veritat: que acabava de sortir d'una de les meves classes, la segona del matí, i que en tenia dues més a la

tarda, una de quatre a cinc i la darrera, de set a vuit. No es podia quedar i em va insinuar una cosa insensata: que alterés l'ordre programat i que avancés a aquell matí una de les classes de la tarda. Li vaig dir que tots, mestres i alumnes, ho jutjarien com un afany meu de fer-m'hi veure, la qual cosa fóra enormement negativa. Passats uns segons de reflexió hi va anar d'acord, malgrat que no va saber dissimular la seva contrarietat de noi malcriat.

—¿No hi ha un lloc en aquest cony de casa on poder prendre un cafè? —em va preguntar.

Com que el restaurant a aquella hora es preparava per al dinar i era tancat, el vaig dur a la meva cambra. A l'empara del meu cafè del termos vam tenir una llarga i planera conversai em va dir que tots els nois que passaven aprovats, de primer per la Divisió, i a continuació, a llurs Unitats de procedència, calia que, ultra el certificat d'estudis que els donàvem a Vallfogona, tinguessin el nomenament d'un grau militar, l'immediat superior a aquell que ja posseïen, car era més funcional que els dirigents d'un grup tinguessin una jerarquia superior que els seus subordinats. Li vaig dir que em semblava molt bé però que, naturalment, aquella no era cap qüestió meva i em va respondre que també el meu propi cas calia que fos revisat, que el meu nomenament de tinent era insuficient i que havia pensat atorgar-me el grau següent. Gairebé el vaig interrompre i li vaig dir, somrient:

—Capità per mèrits contrets davant la pissarra!

José del Barrio mai no havia tingut cap vena humorística i es va revoltar agressivament contra la meva facècia. Em va dir que en una guerra com la nostra era tan important batre's davant una pissarra com darrera una metralladora i que allò que calia en una contesa provocada pel feixisme internacional era una resposta contundent, i que si l'enemic no entenia cap altra dialèctica que la de les armes, hom li havia de respondre amb les armes.

Sobtadament va adoptar un aire d'orador de míting i vaig somriure (però per dintre) amb l'absurda situació d'un acte polític amb un sol espectador, sota la impetuosa allau de paraules originals. En resum, em va assabentar que ja hi havia en curs el meu nomenament de capità de l'escala de Milícies d'Infanteria per mèrits de guerra («Dispensa, però no van posar això de la pissarra a la sol·licitud d'ascens; no hi va pensar ningú!») i que quan sortís publicat al diari oficial del ministeri de la Guerra me'l faria a mans immediatament.

Del Barrio era un home de baixa estatura i tot ell un manyoc de nervis. Era amic del poder i es complaïa exercint-lo. El seu vocabulari, sobretot de cara a les ordres, era sec i contundent. Molt més tard, a Mèxic, vam trobar-nos tres o quatre vegades en un cafè on es reunien els exiliats republicans i aleshores que ja no manava el seu caràcter s'havia assuaujat una mica, malgrat que no hagués esdevingut excessivament comunicatiu. En el cas de la nostra Unitat, bo és recordar que en un principi, quan havia sortit de Barcelona per fer contacte amb l'adversari, se'n deia «Columna Estivill-Trueba- Del Barrio». L'Estivill aviat havia plegat —o l'havien fet plegar, no ho sé, mai no li vaig preguntar què havia passat— com a cap militar i va ser comissari fins al final de la guerra; el fet era que el seu nom ja no encapçalava la Columna. La qual va quedar a les ordres de Luis Trueba Mirones i tenia com a segon José del Barrio Navarra. Però un xic més tard Trueba s'havia fet càrrec d'una altra Divisió i del Barrio havia esdevingut cap de la 27 i compartia amb el comissari «Matas» (no recordo com es deia de debò i solament puc consignar el seu pseudònim bèl·lic) el comandament de la Divisió. La corba autoritària de del Barrio era notòriament ascendent: quan la 27 Divisió es va convertir en la 60, que amb la nova 27 i l'encara més nova 72 van integrar el XVIII Cos d'Exèrcit, del Barrio en va ser el cap militar. M'adono que parlo d'ell en pretèrit i, en aquest cas, no vull dir de cap manera que hagi mort: quan escric aquestes ratlles és a França i un amic comú el veu sovint i refan en la memòria moltes d'aquestes coses que jo relato ara. Ell ho

recorda gairebé tot. Pel que fa a l'ús del pretèrit, doncs, és per la comoditat d'escriure coses que fan referència a un temps passat.

Un dia, doncs, ja havíem enllestit els cursos i llicenciat la gent. Prop de dos mil minyons havien après un rudimentari mètode d'Informació d'activitats enemigues i les sabien explicar per escrit, de dret i sense dispersió, i podien acompanyar el relat amb un mapa original o bé un de superposable a la carta de l'Institut. Podien identificar tota mena d'avions —pel que feia als nostres havíem organitzat excursions col·lectives als aeròdroms lleidatans, i els enemics, ai las!, els vèiem passar molt sovint— i també les màquines de guerra. No havíem aconseguit cap altre telèmetre com aquella joia txecoslovaca però, en canvi, a darreries del curs teníem una extraordinària dotació de prismàtics soviètics 20 x 50 i camp de 30 graus, d'òptica molt nítida. No tot el profit dels prismàtics era militar: des d'un racó del jardí posterior de l'ex-balneari hom dominava perfectament la dutxa de la mitja dotzena d'infermeres que encara treballaven al reduït hospital i la tasca d'observació amagats entre les mates motivava que cap d'aquelles noies tingués secrets per al personal de l'escola de Vallfogona. Feia com no sé què veure-les vestides, i conviure-hi al menjador o trobar-les pels passadissos posava de manifest l'estantissa intimitat.

Cada cop que havíem acomiadat un grup ja posseïdor dels certificats d'assistència i les qualificacions d'aprovat, s'havien produït escenes commovedores, la qual cosa demostra que havíem assolit un alt nivell de compenetració entre alumnes i mestres. Identificació que va durar per sempre més, en tota la guerra que quedava i fins i tot en els camps de concentració francesos. Vallfogona havia creat una bona fraternitat i cada vegada que ens retrobàvem, mestres i alumnes, era un esclat de joia.

Els metges i les infermeres van organitzar un pantagruèlic sopar de comiat en honor dels set mestres, el director i el seu enllaç,

tots ells popularíssims entre els facultatius. El cos mèdic de l'hospital de Vallfogona de Riucorb tenia un himne propi, amb un fons eminentment escatològic, un gènere omnipresent en totes les facècies que ells organitzaven. Un dels metges cantava en qualitat de solista una quarteta al·lusiva a alguna persona o situació i la resta bramulava la tornada:

«Dominé,
dominé,
dominé, el collons
i el periné.»

(Quan els havíem remarcat les incorreccions de l'estrofa repetida, l'accentuació defectuosa del dòmine i el periné en comptes del perineu, ho qualificaven de llicències poètiques!)

Dita pel solista la seva quarteta i pels coristes llur brillant tornada, un altre metge, o un altre practicant deia uns nous rodolins i es produïa la consegüent reiteració col·lectiva. Recordo algunes d'aquestes improvisacions i n'havia apuntades unes quantes que aleshores encara tenia fresques a la memòria. La característica comuna és l'enorme dosi d'enginy que acumulen i la brillant facultat de passar d'una llengua a una altra. Per exemple:

«Hi ha un sergent molt calent
que em sembla que es diu Reaño
però per ara, de moment,
les carda una vez al año.»

Una de les que m'havien dedicat a mi?

«Diu que dibuixa i escriu
aquest tinent Artís,
però només fa la viu-viu
i se la pela a quarts de sis.»

En recordo una de les que van dedicar a en Florenci:

«El jove Ollé, don Florenci,
presum d'intel·lectual
però, mestre Ollé, (i dispensi!)
el trobo molt carcamal.»

Aquella allau de vèrbola ens arreplegava desprevinguts. Ho comentàvem els de l'escola, en havent sopat, i aleshores, en petit comitè, ens brollava una autèntica diarrea creativa, que ens feia trobar versets per a cadascun dels metges i els seus ajudants i, encara originals quartetes per al personal femení, saturades d'intimitats. El masclisme en auge i en doina! Les trobàvem a deshora, però si les haguessin escoltades, els sanitaris s'haurien quedat garratibats! Una quarteta d'en Mir, que tenia apuntada en un paper i que en una ocasió, a Mèxic, vaig recitar al meu amic Pere Pagès, un dia que jugàvem a fer memòria:

«Aquest doctor Vilaplana
—un metge que és molt ateu—
sol llepar-me el perineu
quatre cops cada setmana.»

Penjat del sostre i a un metre i mig d'altura del centre de la gran taula, hi havia un voluminós irrigador ple de vi negre. Hom hi bevia a galet, obrint l'aixeta de la cànula. El doctor Balaguer, que sabia fer córrer el vi entre les dents i parlar bo i bevent, havia exclamat en plena xerricada:

—Macaguncony! Si ara em deien que no l'havien bullit! Amb els farts de lavatives que hem posat amb aquest irrigador!

En Reaño també havia elaborat una quarteta dedicada al doctor Balaguer, o més aviat a l'irrigador. Feia:

«Ja tip d'acontentar figures
i de culs treure el merder,
avui fot vi en lavatives

als morros d'en Balaguer.»

Els hauríem deixat erts, si les haguessin conegudes! Ara que rellegeixo les velles anotacions, tinc la impressió que hom pugui trobar rastres de despit retroactiu en això que relato i cal que corri a manifestar que no pot ser, que no servo cap mena de rancor, que ho vam passar estupendament, que els metges tenien un estil d'humor que no era ben bé el nostre però, malgrat les discrepàncies, l'avinença era perfecta. Allò mateix que he dit ara fa un moment respecte als encontres posteriors amb els companys de l'escola d'Informació, caldria repetir-ho pel que fa als metges i infermeres de l'hospital de Vallfogona de Riucorb. La guerra fóra llarga i plena d'atzars i en molta ocasió ens vam retrobar ara l'un, ara l'altre, en circumstàncies generalment tenses —hom no pot oblidar que era personal mèdic!— i sobresortia el to càlid de sòlida amistat, ben guanyada durant aquell mes i mig d'estada al vell balneari militaritzat.

Vaig reviure una part de les experiències de l'hospital de Vallfogona quan escrivia «Les dues funcions del circ» i, és clar, les vaig fer passar a la Martinica. (Trampa de novel·lista!)

També l'endemà, quan ens vam acomiadar de tothom (fins i tot entràvem als quiròfans i saludàvem metges i infermeres aqueferats en operacions), hi va haver moltes escenes vehements i desbordades de tendresa.

I vam anar a la Brigada a explicar que havíem enllestit el curs. Ja ens havíem alliberat d'aquelles càtedres de fortuna, des de les quals havíem après en el mateix grau que els deixebles. És apassionant, ensenyar allò que acabes de llegir i de descobrir, fent aire de mosca morta, com si fos enormement ensopit haver d'explicar una vegada més tot allò tan elemental i que mai no acabaràs de comprendre com pot ser que encara ho ignorin!

La darrera vegada que ens vam veure el pare i els cinc germans plegats

En acabats els cursos ens havíem de reintegrar a les nostres Unitats i, abans de fer-ho, em vaig arriscar a demanar una cosa que cada vegada anhelava amb més vehemència: que em concedissin uns dies de permís i que els pogués passar a Barcelona, la meva ciutat que ja feia un any que no reveia. Sospitava que, atès que en Ferrándiz era tan temperamental, la concessió o la negativa depenien d'una rauxa. Vaig pensar que aniria més sobre segur si ho sol·licitava a l'Scotti, per tal que fos ell l'encarregat de plantejar-ho al cap militar, malgrat que en el gest hi pogués haver com un rerafons d'alcavoteria.

Li ho vaig dir i em va contestar que ell tot sol no ho podia decidir i que calia l'autorització del comandant, però que li semblava una petició justa, que duia implícit el reconeixement de la tasca realitzada a Vallfogona. Em vaig prendre la llibertat de donar-ho per fet i de tenir-ho coll avall.

No m'errava pas: al cap d'un parell de dies em va dir que fes la comèdia d'anar a Fraga i demanés al Ferrándiz deu o quinze dies de permís, que me n'atorgaria tres o quatre però que, sobretot, fes mans i mànigues per tal que el comandant no s'assabentés que entre nosaltres dos ja hi havia hagut aquelles converses prèvies, sinó que era indispensable que imaginés que era amb ell amb qui iniciava la gestió. Aquest nivell atenyia la gelosia, clarament patològica.

Vaig fer el paperot convingut, ell va fingir que s'ho rumiava i, tal com era previst, va regatejar els dies de lleure i va acordar que amb tres n'hi havia ben bé prou. Li'n vaig arrencar un més, fent-li

veure que el viatge d'anada i tornada pràcticament em restava un jornada sencera —era una flagrant exageració—, i vam quedar que en tindria quatre dies.

Ja era un tòpic parlar de la fam a reraguarda i de la manca de les coses més elementals. Vaig pensar que fóra una bona idea que, si passava tres dies a casa, no agreugés amb la meva presència a taula una situació que ja era molt crítica i vaig demanar a en Ferrándiz —«perdona: una altra cosa!»— que em deixés passar per Intendència i hi pogués recollir una mica de pa de munició o qualsevol comestible. Ell mateix hi va telefonar davant meu:

—El tinent Artís passarà uns dies a reraguarda. Prepareu-li un paquetet amb quatre coses de teca i ell vindrà a recollir-lo quan se'n vagi demà.

El «paquetet» era prou voluminós i l'integraven tres o quatre bolics de xarpellera cosida i una caixa de fusta. Els nois d'Intendència van repartir la càrrega en el compartiment d'equipatges al sòl, entre els seients. Declaro sota jurament —i sabedor que qualsevol cosa que digui pot ésser usada contra meu— que vaig conèixer exactament què duia quan vaig ser a casa meva.

Vaig ancorar al xamfrà dels carrers de Tamarit i Rocafort i vaig fer dos pics i repicó. La meva germana Glòria va sortir al balcó per tal de veure qui trucava i va baixar l'escala en quatre segons. Ella i el meu pare eren els únics de la nostra família que romanien a Barcelona. M'ho va explicar entre abraçades, petons i llàgrimes, tot plegat integrat en una emulsió de signes diversos. La Rosa era al Catllar i hi havia anat a passar uns dies amb els veïns del segon pis, que hi tenien una casa; l'Arcadi era a Seva i en Raimon al front d'Aragó. El pare treballava de nits a la redacció que «La Publicitat» tenia a la impremta del carrer de Barberà (era el cap responsable del tancament nocturn) i plegava quan la rotativa començava a tirar, sovint a les cinc de la

matinada, puix que, entre els bombardeigs, les alarmes i les apagades d'electricitat, era habitual que hom fes el diari amb aquells entorpiments. Ara, entre la una i les dues, el despertariem. Quina alegria no l'esperava!

—Com que no volia ser cap càrrega, t'he dut una mica de queviures. Pugem-ho entre tots dos: són diversos paquets i una caixa de pots de llet condensada.

Sense treure'l del compartiment d'equipatges, la meva germana va desfer un dels bolics: hi havia cafè, bacallà sec, xocolata, llaunes de sardines i d'olives i quatre quilos de sucre. La Glòria havia quedat estupefacta. Però va reaccionar aviat i va dir:

—És increïble! Duus coses que aquí fa més d'un any que no veiem! Què hi ha, en aquests altres embalums?

—No ho sé, Glòria. Ahir els vaig demanar uns quants pans de munició i els nois d'Intendència em van preparar tot això i m'ho van entaforar en el cotxe. Ja vaig entreveure que era més que no havia demanat, però no m'hi vaig encaparrar. Ara que has desfet aquest primer paquet he sabut què hi havia. Mirem els altres.

En el més voluminós hi havia tres migs sacs: un de mongetes, un altre de cigrons i amb llentilles el tercer. En el penúltim paquet hi havia més sucre i vuit o deu quilos d'arròs. En un altre dels bolics, molt ben encaixades entre elles, hi havia una pila de llaunes de carn en conserva —dau-nos, Senyor, en el dia d'avui, el nostre «corned beef» de cada dia!— i en el que restava hi havia una caixa de figues seques (que no pas en va vivíem a Fraga!), ametlles, avellanes torrades, i conserves soviètiques de tota mena: tomàtecs, espàrrecs, moixernons... No ho sé: a mi mateix —avesat nogensmenys a menjar bé— em sorprenia, puix que no recordava que alguna d'aquelles llepolies fos present en els nostres menús habituals. Hi havia, és clar, un sac tot ple de «xuscós» i, al fons, un paquet gruixut de paper d'embalar. El vaig

desfer i era picadura de tabac. La meva germana va tenir una reacció inesperada:

—Passem una fam immensa, Avel·linet! És un crim que nosaltres tinguem tot això a casa envoltats de gent que, si té molta sort, avui menjarà sopa d'enciam bullit amb garrofes. Que als que sou al front no us falti menjar, em sembla una cosa lògica, perfectament raonable. Però aquí no és el front.

Va colpejar llargament el trucador de la porta, com si repiqués a clasc, i els veïns van sortir als balcons. La meva germana gran els va cridar:

—Baixeu! Baixeu de seguida!

Allí, a l'entrada, davant el quiosc de la porteria, va repartir fent servir de culler ambdues mans els cigrons, les mongetes i les llentilles als meravellats veïns arrengrerats —la noia de la portera, la dolça Maria Farreres, els havia fornit draps, coixineres o atuells — i els estupefactes ciutadans no s'ho creien. A continuació va distribuir el bacallà, les llaunes de conserva i la xocolata. A la casa del xamfrà dels carrers de Tamarit i Rocafort hi vivien, en aquell temps, unes set o vuit famílies i totes van participar a parts iguals del mannà. No és rigorosament exacte: la Glòria va servir per al pare (que aleshores ja fumava «tabaquina», una estranya barreja vegetal), el tabac legítim i el cafè —obsequi de Mèxic, l'únic i autèntic generós país germà—. Aquelles llepoleries farien feliç el nostre cap de família.

Quan el despertàvem, va arribar la Rosa. Havia decidit passar el cap de setmana amb son pare i sa germana i, d'acord amb una manera de fer molt comuna a casa nostra, no havia anunciat res a canvi de la sorpresa. N'hi havia molta més que no creia! Trobar-me a mi, veure tot aquell munt de provisions damunt la taula del menjador (ella duia una dotzena d'ous, embolicats un a un amb paper de diari) i, encara, l'eufòria del pare, amb els dos

fills inesperats i les impensables dosis de tabac i cafè constituïen, de debò, un munt de fets meravellosos. No sé si el lector creu en la telepatia: jo en sóc un fervorós addicte des d'aquell dia. Perquè en això anàvem, en comentar la nostra gaubança, quan va arribar l'Arcadi, que havia baixat del sanatori de Seva amb la mateixa idea que la Rosa: fer una mica de companyia al pare i a la Glòria. Era inevitable que algú ho digués i va ser la Rosa:

—Si vingués en Raimon!

El meu pare va fer:

—Tant de bo! Fóra un somni! Però jo no crec en aquestes casualitats: avui haurem esgotat la quota d'imprevist que ens tocava en deu o vint anys!

No ho havia acabat de dir i vam sentir, estupefactes, el característic brandament de la barana de l'escala quan la pujava a grans gambades el meu germà petit. L'havien fet venir a Barcelona per una tasca oficial —no ens la va explicar i, lògicament, tampoc no li vam preguntar de què es tractava— i se n'anava l'endemà.

Hi havia la possibilitat que la Glòria i la Rosa es fiquessin a la cuina i prepararessin un àpat per a tots plegats. Era injust, això no obstant, que les poséssim a treballar i també —l'Arcadi ens ho va fer veure— que ens cruspíssim tot allò aquell mateix dia, compartint els no afamegats amb els famolencs unes provisions que els haurien de fer bon servei durant uns quants dies.

—Cal que tot això s'allargui fins on sigui possible, per al pare i la Glòria i proposo que anem a dinar tots plegats a un restaurant. N'hi deu haver d'oberts, oi?

—És clar!

—I jo exigeixo que demanem xampany —va dir en Raimon.

—I tant! Una cosa com aquesta s'ha de celebrar! —va afegir la Glòria. El nostre pare va comentar:

—És la casualitat més gran de la meua vida! Sembla un episodi de relat fantàstic, una cosa d'imaginació, d'aquelles que quan les expliques ningú no les creu perquè les trobem exageradament irreal.

En Raimon, el meu germà petit —aquell dia fóra el darrer que el veuria vivent—, era tinent, com jo, i també comandava una Companyia. El va fascinar la meua gorra de plat —ell duia l'usual casquet de campanya, brut i suat com el meu mateix que tenia al Cinca— i em va proposar l'intercanvi, almenys de cara a l'anada al restaurant. Ambdós dúiem la ve de voluntaris brodada al braç esquerre de la camisa i era idèntica la resta de la nostra indumentària. Es va posar la gorra —peça de coqueteria que m'havia cedit en Pallejà— i es va ajupir per tal de mirar-se al mirall del trinxant; hi havia cua per servir-se del lavabo.

Pels volts de les tres vam sortir plegats de casa. En el meu cotxe —era l'únic que en duia—, ben comprimides, hi cabien cinc persones; no tenia cap sentit, doncs, agafar-lo. Vam anar a fer cap a la Rambla —ens delíem per reveure plegats la nostra ciutat—, vam tirar per la Ronda i vam baixar per Pelayo cap a la Plaça de Catalunya. Hauríem fet drecera pel carrer de Tallers, però les voreres són estretes i no hauríem pogut caminar tots sis de bracet. Vam dinar al Baviera, que té uns balcons que donen a la Rambla, amb vidrieres com una galeria de l'Eixample.

Aquell dinar de cuina més aviat modesta —¿qui hauria pogut oblidar que hi havia guerra?— és, això no obstant, el més memorable de la meua vida. Ara que en faig balanç, el record de com ens estimàvem els cinc germans, ens enteníem i fèiem causa comuna, m'humiteja els ulls. Tot plegat sota l'advocació del nostre pare, menys vehement i afecte a ésser temut, que era la manera com havia après a dissimular la seva autèntica feblesa,

la seva fragilitat envers la tendresa, present en tota la seva obra dramàtica.

Cultivàvem entre tots sis una mena de llenguatge xifrat, no gens entenedor per a la gent aliena —recordeu aquell rellotge de paret, que he descrit com a tòtem familiar!— i ens fèiem uns liberals tips de riure: hi havia persones que ens guaitaven amb astorament i a nosaltres ens divertia enormement la manifestació de sorpresa i entràvem en un cercle viciós de rialles forassenyades. Aquell dia, al Baviera, exultàvem, i vam brindar sense saber que perdríem dos d'aquells sis i que, de debò, els acomiadàvem. Puix que el pare i els cinc germans plegats ja no ens vam reveure mai més.

Manuel Ferrándiz i Francesco Scotti

Mai no he comprès —malgrat haver-hi reflexionat moltes vegades— quines devien ser les virtuts específiques del comandant Ferrándiz. Ha estat una norma de la meva vida jutjar les persones pels aspectes que jo trobava positius, rebutjant els altres, massa fàcils i evidents. Tothom, àdhuc la gent més abjecta, és creditora a un doble examen, que sol pagar dividends en profunditat. Ell, en Ferrándiz, no era gens valent sinó ben al contrari, i prou temps hi haurà per examinar i demostrar una afirmació tan concloent. Tampoc no posseïa allò que en diríem un talent excepcional i ni tan sols no era sòlida la seva formació política, més bastida en tènues frivolitats ideològiques que no pas en robusts coneixements. No obstant això, i a pesar d'haver caigut en desgràcia, repetidament, primer amb en del Barrio i després amb en Líster, romaní incommovible en el seu càrrec de cap de la 123 Brigada Mixta i després com a cap de la 60

Divisió, nomenament que havia assolit contra tota mena de lògica. Hi devia haver quelcom, devia posseir alguna virtut que jo ignorava, que feia que d'altra gent que, evidentment el coneixia millor, en tingués un concepte molt menys cru que no pas el meu.

Exactament a les antípodes del meu blasme hi havia el comissari Francesco Scotti, ple de superàvits en les mateixes circumstàncies que en el cap militar eren dèficits: era valent (temeràriament agosarat en moltes ocasions), molt intel·ligent (amb un talent que se sustentava damunt una sòlida base cultural i una compacta formació universitària) i, encara, autèntic «home del Partit», havia estat —i era encara— un ferm lluitador, amb una extraordinària formació ideològica que havia completat, sovint, amb lectures fetes de la presó estant. En èpoques d'estricta vigilància carcerària havia arribat a llegir el «Contra Düring», d'Engels, escrit per algun company en els marges d'una Bíblia amb suc de llimona, que revelava amb la flama d'un llumí i esqueixava el full quan havia llegit i rellegit el text fins que gairebé n'havia après de cor un bon munt de fragments. Ell i en Ferrándiz eren, autènticament, pols oposats i ambdós s'havien aregat en la difícil tasca d'evitar que algú pogués advertir el salt d'un cap a l'altre del llampec de la desavinença. Sense haver de parlar d'aspectes encara més subjectius que aquests que acabo de plantejar, molt remarcables i amb la confluència d'una pila de judicis: l'Scotti era una bona persona, no generós sinó pròdig, torturat per tota mena de sofriments del proïsme i en Ferrándiz, contràriament, sempre anava a la seva i res no l'hauria apartat de quelcom que hagués decidit, puix que ignorava aquella mena d'obstacles que solen ser els impediments ètics.

L'única cosa visible que tenien de comuna era l'estatura física: ambdós ranejaven amb el metre vuitanta. En aquella època, l'any 1937, el comissari ja havia fet els vint-i-set (havia nascut el juliol del 1910, el dia vint-i-cinc, concretament) i en Ferrándiz en devia tenir prop de quaranta. També anaven gairebé empatats en

matèria de corpulència: ambdós eren més aviat prim i ni l'un ni l'altre no posseïen cap mena de propietat atlètica. S'estimaven molt més el cotxe que no pas les caminades, però en el cas d'en Ferrándiz això era molt més accentuat. Com a genets, el comandant i el comissari feien riure (els havia vist cavalcar tots dos, naturalment, i no sabien ni com es puja a cavall; hom els havia de subjectar l'animal quan s'hi enfilaven car no el sabien aguantar amb les regnes. Un dia en Ferrándiz —que com que havia viscut a Mèxic imaginàvem que hi havia d'entendre— mirava de pujar-hi pel costat dret!).

—És indiferent, tant li fot una banda com una altra —ens va dir, el dia que l'advertíem de l'error fatal.

Per a en Ferrándiz, l'èxit indiscutible de l'acadèmia de Valfogona era, simplement, un mèrit seu, un triomf personal; segons el seu comissari, en canvi, era un guany de la Divisió i meu (deu ser per aquest motiu que ho esmento) i allò que més li interessava de l'experiment era l'aportació a la nostra victòria final, que tothora va donar per feta. Es va casar amb una mestra d'escola lleidatana, la Carme Español i Massip —viu a Milà i mantenim una esplèndida relació—, que durant la guerra es va incorporar als serveis sanitaris i al primer fill que van tenir, una noia, li van posar Victòria. La senyora Vittoria Scotti Español avui és una dama milanesa, casada i amb fills, que jo he estret als meus braços a la seva ciutat i que havia dut a Lleida el dia que, impacient per néixer, havia trencat a Belchite la bossa d'aigües amb la qual la duia embolcallada sa mare. Però la Vittoria va venir al món el dia 5 de setembre de 1937 i encara no és hora d'explicar-ho malgrat que, cronològicament, ja m'he passat i, si no, manca molt poc temps.

Vaig dinar amb l'Estat Major de la Brigada i en Fíguls amb la gent de la Plana Major. En Ferrándiz em va fer entrar al seu despatx i sota el gran mapa de l'Institut em va lliurar el diari oficial del ministeri de Guerra que publicava el meu ascens a capità

d'Infanteria, escala de Milícies, i una carta, signada per ell i per l'Scotti (la conservo al meu poder!) en la qual em ratificaven l'ascens ja a partir del sobre, adreçat al «Camarada capità» en comptes del «Camarada tinent» de fins aleshores.

Una grossa eufòria va senyorejar tot l'àpat i en Ferrándiz estava notablement loquaç. Ens va parlar molt de Mèxic, país on havia viscut durant vint anys llargs i se servia d'un to frívol, exageradament caricaturesc. Ens va dir que a una ciutat propera a la capital tenia una fàbrica de miralls i, segons que explicava, havia trobat una fórmula nova en la mescla de l'estany i el mercuri, amb la qual havia assolit una qualitat inigualable.

Quan jo vaig relatar el sopar de comiat dels metges i el cant, ara de solistes i ara col·lectiu, ens va dir que aquella era una pràctica molt freqüent a Mèxic i va ser per primera vegada en la meua vida que sentia parlar de Yucatán i les seves «jaranas» sense imaginar, és clar, que un dia no massa llunyà m'hi familiaritzaria tant com en Ferrándiz —o probablement més—. Ens va relatar tot el cerimonial del ball d'aquella península mexicana però ara, és clar, no puc destriar què vaig conèixer de llavis del comandant i què del contacte personal posterior. Com fos, de tots els versos que ens va dir un parell em van quedar estergits en la memòria, pel seu tirant incongruent i xiroi. Deien les «bombas»:

«A mi general Rivera
p'a celebrar su triunfo
le regalaron un fo-
nógrafo de primera.»

L'altra quarteta feia:

«Metióse al mar Doña Rosa
p'a recoger unas algas
y dicen que l'agua, a la hermosa,
le llegaba hasta el tobillo»

El paroxisme arribava quan hom reclamava al declamador que allò no rimava. Replicava:

—«Esperen a que suba la mareay verán».

Evidentment: era quan el mar li arribaria a «las nalgas». Vam riure de bell grat i també en Ferrándiz, content de l'èxit assolit. Jo em preguntava per què no tothora era com llavors, divertit i gairebé ingràvid. Mai, però, no vaig trobar cap resposta satisfactòria i ni encara menys més tard, amb certes coses que van succeir.

En acabat de dinar hi va haver com una pressa col·lectiva a oblidar l'eufòria, com si uns frares de clausura s'haguessin lliurat sobtadament a una llicenciosa platxèria i cuitessin a alliberar-se del cargolament que els havia produït la reflexió respecte a l'actitud dissoluta. Tots van marxar capcots cap a les seves feines i vam quedar sols al despatx l'Scotti, en Ferrándiz i jo. Hauríeu dit que el comandant era un actor grec que acabava de canviar de màscara: ja no reia ni recordava les «jaranas» i altra vegada era l'home irracionalment autoritari (l'home insegur, pensava jo).

Em va dir que era un cas de consciència fer-me anar altra vegada a comandar la meua Companyia per diverses raons, una de les quals era que el tinent Alvargonzález feia una tasca de primer ordre i s'avenia extraordinàriament amb el comissari Teixidor. Que, d'altra banda, jo havia demostrat una certa competència —ho va dir amb aquestes mateixes paraules— i que en del Barrio i ell («L'Scotti que es foti!», vaig pensar) havien comentat que valdria la pena d'aprofitar-me més que no pas desterrat a la Unitat ínfima, la Companyia. Jo volia protestar, però encara no havia arribat el meu torn d'ús de la paraula.

Aleshores va estendre la baralla damunt la taula: em va dir que hi havia vacant el comandament del primer Batalló de la 123, i que

tant ell com l'Scotti (ara sí) havien pensat que fóra un bon càrrec per a mi. L'Scotti em va preguntar que, cas d'acceptar, qui m'agradaria com a comissari i jo vaig dir sense titubeig que en Joaquim Morera i Falcó, del qual no sabia res des de feia uns mesos. No m'adonava que si formulava el suggeriment d'un nom ja entrava en el joc, que pràcticament ja establia l'assentiment a la proposta que em feien. Quan ho vaig veure ja havia fet tard i avui, posat a analitzar-ho des de la cistella del globus dels anys, admeto que potser ho vaig fer expressament. Com fos, ambdós, el comandant i el comissari, donaven per fet que havia acceptat i que els calia assabentar-me que en tot allò que pretenien de mi encara hi havia una part més delicada: ultra comandar el Batalló, havia de supervisar aquell Servei d'Informació que ja havia començat a rutllar. Tant en Ferrándiz com l'Scotti creien que, de debò, podia fer simultàniament ambdues tasques. Aquest cop els vaig interrompre:

—Sí, és clar, sobretot si hem entrat en combat! ¿Per què no ho aprofiteu per fer-me inspector, a la vegada, de les cuines i els telèfons? És molt senzill de manar sis-cents homes en lluita i, a la vegada, recomanar-los que romanguin quiets una estona, «que ara torno, nois, només he de pujar a aquell observatori, veieu?, allí, al cim de la muntanya, dibuixar un mapa i anar al lloc de comandament de la Brigada. Una estoneta de no res, minyons: feu bondat, mentrestant!».

El comissari va somriure amb la meva arrencada, però al comandant no li va fer cap gràcia. Em va dir que habitualment no demanava favors sinó que donava ordres i que jo ja era prou ganàpia per discernir entre la facècia i la gravetat. Va afegir que ells no em podien proposar res que no fos realitzable i que si hagués posat atenció a les paraules dites hauria deduït que la visió esperpèntica no encaixava en el quadre i que també m'hauria adonat que havien parlat de provisionalitat. (Mentida: aquest mot no havia sorgit ni un sol cop en tot l'encàrrec!) Definitivament, havia d'entendre que a la tercera Companyia ja

no hi tornaria mai més; que restaria uns dies a Fraga, mentre localitzaven en Joaquim Morera i Falcó i que, de seguida que arribés, ell i jo marxàriem cap a Ossó de Cinca, que era la seu del primer Batalló, acèfal d'ençà que havien mort en combat el seu anterior comandant.

S'havia acabat la conversa: en Ferrándiz i l'Scotti anaven a Tardienta, a una reunió de caps de Brigada amb els de la Divisió.

El primer Batalló

Va arribar en Joaquim Morera i Falcó, aquell noi que havia de ser el meu gran company de la guerra i amb el qual hauríem de conviure tota mena d'experiències, enriquidores unes, empobridores les altres, i vivament allixonadores totes plegades. Ja he dit anteriorment que en Morera i Falcó havia estat el deixeble més aviciat del mestre filòleg Delfí Dalmau (feia enrabiar en Quim cada cop que li deia «que Dalmau, el menys») i, ja d'entrada, quan amb prou feines ens coneixíem, m'hi havia sentit identificat amb la seva fal·lera literària i pel neguit d'escriure correctament i estimar la nostra llengua. En nombroses ocasions discrepàvem en qüestions de matís d'expressió, sobretot quan jo insistia en la distinció de les dues menes de llenguatge que hi ha, un de popular i col·loquial i literari i erudit l'altre i u assegurava que aquesta circumstància era present en tots els idiomes cultes. A això, ell oposava que l'única tendència sensata era assolir una sola llengua, i no pas per concessions que fessin aquells que la cultivaven professionalment, sinó perquè les persones d'extracció més popular adquirissin tots els coneixements que els menessin a dominar l'expressió lingüística. No ignorava pas que tal cosa, per ara, era una quimera, però en feia una defensa aferrissada i afirmava que tots els progressos que havia fet el gènere humà havien estat, en el seu orgien, quimèrics. Vaig acabar subscriuint

i fent meva la seva teoria i des d'aleshores l'he emprada en diverses ocasions, sobretot perquè cada cop he trobat més elements que l'acrediten i que jo he amanit amb l'oli de l'optimisme.

Era a Selgua, un poble a l'altura de Montsó però a la riba dreta del Cinca, i hi feia de Milicià de la Cultura, avorrit d'una feina que trobava massa allunyada de la guerra, si més no del contacte directe amb els combatents. No vull pas dir que en Joaquim fos posseïdor d'aquell esperit bel·licós que ja he esmentat: home d'estudis, de diccionaris i de papers de tota mena, era de tarannà pacífic. Però creia, com jo mateix, que la guerra que ens havia estat imposada pel feixisme internacional —i que hom feia veure que es tractava d'un conflicte interestatal espanyol— era una fal·làcia monstruosa, en primer lloc (i premissa fonamental) perquè els catalans no teníem res a veure amb aquell contuberni pseudonacional i la nostra autèntica nació no hi tenia cap relació, ni de prop ni de lluny, llevat del dolor que experimentàvem com a ciutadans sotmesos. Era curiós que el mestratge d'en Morera i Falcó pel que feia a aquells aspectes l'hagués rebut directament d'en Delfí Dalmau, un home que havia viscut una llarga part de la seva vida confinat a l'Argentina. Entre allò que li havia infós el mestre i allò altre assimilat per collita pròpia, en Joaquim Morera i Falcó sentia que calia lluitar contra els militars sediciosos i, sense saber-ho, se servia de paraules que ja m'havia dit un home com en Julián Alvargonzález, ben remot al món de les lletres i catalanista per contagi.

El misteri que solia presidir els desplaçaments no havia mancat en les ordres de trasllat que en Joaquim Morera i Falcó havia rebut a Selgua. No sabia si el feien anar a una altra Unitat o el destinaven a una escola d'alfabetització; ambdues possibilitats eren perfectament versemblants. Allò que de cap manera no esperava era que hom el cridés a la Brigada per nomenar-lo comissari de Batalló, amb grau equiparat al de capità, i encara menys, aparellat a un periodista i ninotaire amb el qual havia

mantingut una breu relació, viva i superficial a la vegada. El vaig veure pujar a la Brigada. El cap i el comissari tornaven a ser a fora: les reunions a Tardienta sovintejaven i ja érem prou experts per entendre que hom en tramava alguna que fóra sonada. Era un minyó alt i desgarbat, amb una tremenda propietat d'evasió d'una conversa general, de la qual sobtadament i es perdia en les pròpies cogitacions laberíntiques, a través de les quals calia retrobar-lo treballosament. L'efusió de la meva rebuda el va animar un xic i de seguida u vaig dir de què es tractava i com havia rodat allò que d'antuvi semblava innocu i que s'havia convertit en una bola de neu. Mancava que arribessin el cap i el comissari i li ho confirmessin i ordenessin el nostre trasllat al primer Batalló, a Ossó de Cinca, poble que de seguida fóra substituït pel de Sena. En Morera i Falcó i jo vam anar a la vila de Fraga. Asseguts en un bar, i cadascun amb una canya de cervesa al davant, discutíem la jugada. Ell confessava la seva manca de preparació política de cara a fer airosoament el paper de comissari, puix que —ho afirmava reiteradament— no ultrapassava el grau de curios de moltes lectures, la qual cosa les feia supèrflues per definició, i deia que l'única i autèntica preparació política seva era la d'activista nacionalista que, justament en aquells dies, no servia gaire de cara a la lluita que menàvem contra espanyols i gairebé sempre en espanyol. Ambdós observàvem, desolats, el retrocés que feia la nostra llengua i en Morera en donava la culpa a la branca sucursalista del PSUC, del tot hipotecada al Partido Comunista de España. Vam parlar, és clar, de la nostra fal·lera comuna i vam comentar el fet singular d'aquella franja jurídicament aragonesa i catalano-parlant, que en alguns moments produïa la sensació d'haver estat seccionada verticalment, com amb un tall de guillotina, i això feia, per exemple, que a Selgua hom se servís de l'espanyol i a Montsó, en canvi, a solament sis quilòmetres però a l'altra riba del Cinca, el català —emès amb un accent i uns girs deliciosos— era la llengua usual.

Vam tornar a la Brigada i encara no hi havia els cotxes de l'Scotti

ni d'en Ferrándiz. Quan van arribar, el comandant em va renyar tot de passada:

—Si ets capità, per què portes galons de tinent?

Sense esperar la meva resposta, els caps van indicar a en Morera i Falcó que els seguís escales amunt i tots tres es van enfilars pel llarg tram a grans gambades. Era evident que en aquella conversa jo no hi comptava per a res: no m'havien fet cap gest d'invitació a acompanyar-los. Vaig romandre tota l'estona a la planta baixa de la casa inacabada fent el nas. Hi havia uns joves oficinistes militars —de tots ells, jo només coneixia en Cardona, el tinent pagador que més tard va ser el cap de la Primera Secció de l'estat major de la 60 Divisió— i un xic més enllà, un altre soldat seia davant una petita centraleta telefònica. A continuació venien uns taulells grans i uns armaris, que feien com d'envà i no deixaven veure la resta de la planta. La porta del fons donava a la cuina —n'eixia una olor inconfusible d'oli calent— i em va fer l'efecte que encara més enllà hi havia un pati, al darrera de tot de la casa. Aquell taulell rodejat d'armaris era, segons que vaig saber, la direcció de la Intendència —els magatzems ja els coneixia, ja hi havia estat!— i l'encarregat era un minyó, germà del comissari ajudant de l'Scotti, en Lluís Bossa, que ara no recordo com es deia de nom. Aquest minyó, que acabava d'escoltar els mots d'en Ferrándiz, em va dir que si volia sardinetes de capità, ell en tenia i va treure d'un calaix mitja dotzena de rectangles de tela de color caqui que duien brodats l'estrella vermella de cinc puntes i les tres tires de passamaneria daurades. Anava a guardar a la butxaca de la camisa els distintius, però el noi es va oferir a cosir-me-les («Sempre trobaràs sastres o cosidores a mà», havia profetitzat la meua germana Glòria.) Quan em van cridar a dalt, ja anava ascendit a capità exteriorment.

Ja tot era fet: en Joaquim Morera i Falcó havia acceptat el nomenament, de la qual cosa esdevenia que ell i jo comandàvem

el Primer Batalló de la 123 Brigada Mixta; ens fèiem càrrec d'unes places vacants d'ençà que havien mort en campanya el capità Olivera i el seu comissari Vacarisses, els antics titulars.

Acabaven de canviar la seu del Batalló: l'havien passada d'Ossó de Cinca a Sena, i amb la gent de les cinc Companyies estatjada a Vilanova de Sixena, el poble del costat, gairebé a tocar, inscrit en els mapes oficials amb el topònim espuri de Villanueva de Sigena. El poble era exactament a mig camí entre Vallobar i Sarinyena, a les ribes de l'Alcanadre. Una de les cases era la del comandament i en una altra de propera (totes les construccions del poblet eren properes!) hi havia les Seccions de màquines d'acompanyament (morters i metralladores). Al campanar, naturalment, hi havia l'observatori acabat d'estrenar. També en el caseriu residien la Sanitat i la Intendència de la Unitat i en un darrer bastiment —el contigu al quarter general— hi havia estatjades la Plana Major i els Serveis amb la centraleta telefònica atesa, lògicament, tothora, dia i nit. Ja no podia semblar més real, tot plegat!

Aconsellats pels caps de la Brigada, havíem distribuït els veterans entre els nouvinguts, i havia estat una tasca laboriosa atès l'escàs nombre que quedava de gent foguejada en relació amb els arribats de poc. Eren, com ja he esmentat abans, homes de trenta-sis i trenta-set anys i adolescents de setze i disset. Als primers els corsecava l'enyorança de la dona i els menuts (amb tot de llambregades furtives a baquetejades instantànies familiars) i els altres se sentien desvalguts sense la mare o la germana gran que els fes uns ous ferrats o els sargís un mitjó. («Que els preparés el biberó de les set», els dèiem, i el nom de «lleva del biberó» havia fet fortuna i encara avui és d'ús corrent.) A les tendes de campanya de la Sanitat militar, els severament ferits en combat que hi anaven a parar hi morien, uns cridant el nom de la nena de set o vuit anys i el de la mare els altres.

A l'altra riba de l'Alcanadre, al sud entre Sena i Sixena hi havia —i

hi ha, és clar!— el monestir romànic de Santa Maria de Sixena, fundat per la reina Sança de Castella, muller d'Alfons I de Catalunya-Aragó i inaugurat l'any 1188, ara que escric això fa nou-cents anys. Que ningú no s'alarmi: miro de relatar història i no pas Història. En parlo perquè l'any anterior de la nostra estada allí, el 1936, el monestir havia estat salvatgement espoliat, i el seu patrimoni artístic, que hom havia pogut salvar a temps, molt important, havia anat a parar a diverses ciutats i les monges havien fugit literalment de la crema, potser en ales d'àngels, oi? Passàvem pel davant, o a frec del convent, una pila de cops cada dia i únicament una vegada vaig tenir lleure d'entrar-hi. Havia estat molt depriment la visió d'aquell sòrdid vandalisme, i probablement a mi m'havia afectat en grau extremat per culpa de la passió que sento per l'art romànic.

Comandar el Batalló volia dir un contacte diari, inexcusable, amb la Brigada. La comunicació, almenys telefònica, era obligació consuetudinària. Com que, contràriament, amb les Companyies no existia aquest tipus de relació, ara enteníem per què quan en Joan Teixidor i jo comandàvem la Tercera, teníem una informació tan exigua pel que feia al programa d'operacions. Ara, des del Batalló, sabíem bona part de tot allò que calia ocultar a la base i també, al capdavant!, enteníem per què. Tothora hi havia el perill que la feblesa ataqués algú i que es passés a l'enemic. I hauria estat impossible que amb ganes de fer mèrits hagués revelat uns dispositius d'atac que ignorava. En conseqüència, aquests darrers esglaons s'assabentaven de l'operació —o del fragment que els pertocava— quan ja hi eren dins, immersos fins a les orelles. I quan l'enemic ja no freturava cap informació respecte a allò que veia.

Ens van cridar a Fraga i ens hi vam trobar els caps i comissaris dels quatre Batallons, més el comandant metge —enyorat Josep Maria Fina!—, el d'Intendència i el de Serveis, tots sota el gros acoblament de mapes de l'Institut, aquest cop corresponents a una àrea que nosaltres no coneixíem, al nord d'Osca, en una

cartografia que ens ensenyava —per primera vegada— terres enllà de la línia fronterera que els fulls mostraven públicament, com vergonyosos d'immiscir-se en casa aliena, amb abundància de zones blanques i amb el nombre mínim de topònims, talment com si li produís cobriment de cor entrar en terres oficialment estrangeres. Hi va haver el misteri que es veu que solia presidir aquell gènere de reunions pel que feia al teatre de les operacions, però el delatava la substitució de les cartes de l'Institut. Me'n vaig adonar i vaig fer el desentès, però ningú no m'hauria pogut esborrar de la memòria la toponímia entrellucada.

En essència, la reunió era per dir-nos que calia que estiguéssim preparats —n'estàvem sempre; equivalia a recomanar-ho als bombers!— perquè possiblement l'endemà, o l'endemà passat ens arribaria l'ordre de trasllat. Aquesta vegada fóra la Divisió sencera que es desplaçaria i, segons que deia en Ferrándiz, hom tenia la impressió que el viatge fóra bastant llarg —és clar, a Jaca o als Pirineus, vaig pensar— i em vaig adonar de la incongruència d'haver enganxat a la paret unes cartes delatores que caldria arrencar de seguida i que si les havien esteses amb la finalitat d'examinar-les, les havien d'haver posades damunt una taula o al sòl i recollir-les abans de la reunió si de debò volien mantenir el secret.

Ens va dir que aquest cop el moviment el faríem amb camions i que semblava que hom l'efectuaria de nit i amb els fars dels vehicles apagats —hi havia lluna plena—, i que aplegarien tota la gent distribuïda per les ribes dels rius Segre, Cinca, Flumen i Alcanadre. Va afegir, en qualitat d'informació darrera, que per tal de no fer massa ostensible el desplegament, procediríem per etapes i per camins convergents i que, per ara, allò era tot el que ens havia de dir, llevat d'afegir, una vegada més, la recomanació de discreció absoluta, car la més petita lleugeresa ho podia engegar tot a la bassa.

En Ferran Argilés, el cap d'Operacions de la Brigada, va dir que

envaïa el terreny de la Primera Secció, i que això no obstant demanava que tots nosaltres féssim una acurada revisió del nostre armament i de la correcta dotació de municions. Aquella era una recomanació pueril que delatava poca confiança en nosaltres o inseguretats en ells mateixos. A mi em va fer pensar en allò tan reiterat d'abrigueu bé els nens abans de sortir i no mengis tants panellets, que t'empatxaràs.

Era el torn de les seves recomanacions i es veia que formaven part de quelcom convingut amb anticipació. Va dir que tindríem bona cartografia i que ens la lliurarien probablement abans de sortir, car ara els mapes eren a Lleida, on els havien dut a «entelar». Em va estranyar que hom fes amb els mapes l'estranya operació de llevar-los nitidesa i, de moment, vaig pensar si no fóra una ignorada astúcia militar, de fer mat el reguitzell de mapes vés a saber amb quina finalitat. Més endavant vaig entendre que volien dir «telar», enganxar-los damunt un tros de roba per tal d'evitar que els freqüents desplegaments i plegaments no els trituressin. En Morera i Falcó, en ple exercici de la seva professió de filòleg, va riure a cient amb la idea d'entelar les ulleres del comandant i va fer durar la gresca tot un bon tros del camí de retorn a Sena. Abans d'arribar-hi, ja havia empalmat Sena amb el riu Sena i no parava d'inventar rebregades de l'idioma, que ens plantaven la torre Eiffel al pati del darrera de la casa on s'estatjava el Batalló, tema que, segons que vaig poder veure, donava de si més que no pas un altre que va abandonar aviat per infructuós, consistent a dir que la nostra Unitat fóra a partir d'ara com una senyora amb els «senas caídos». Aviat veuríem, però, que els únics jocs de paraules que li agradaven eren els que feia ell.

(A mi, tota la vida engrescat i sense defallences posseïdor d'una activíssima màquina espremedora de mots, si en Morera i Falcó em prenia Sena i entelar, només em quedava Sixena que, ni amb la més bona voluntat d'aquest món, no donava per gaire cosa més que la «Capella Sixena», o la «Sixena de Txaiovski» —

deixeu-me fer servir aquesta vella grafia del nom del músic, perquè la meua màquina d'escriure no té ce amb accent circumflex capgirat, inconvenient amb el qual ja he topat abans—, atès sobretot que el topònim de Fraga ja s'havia esgotat amb allò de «qui no és fet a fragues, les costures li fan plagues» o «la fraga de la fam» o «la fraga de figues caigudes» i amb el de Cinca ja havíem fet tots els «s'incabrona» possibles.)

Vam cridar els caps de les nostres Companyies. Quina estranya cosa no feia allò de tenir en Julián i en Joan asseguts allí, escoltant les nostres vaguetats i responent amb imprecisió rere imprecisió quan volien conèixer detalls concrets, fingint que no havíem entès prou bé les preguntes o evadint-nos-en per la tangent. Fent-los jugar a allò tan desplaent a què tantes vegades ens havien fet jugar a nosaltres mateixos i que, per consegüent, sabíem perfectament què en pensaven.

—Us hem donat honestament tota la informació que tenim, Joan!
—li vaig dir quan ens acomiadàvem i fent que els altres no em poguessin sentir vaig afegir—: Sé per experiència com és d'emprenyador, però ara ja començo a entendre l'entrellat i consisteix, simplement, a fer ballar des de dalt cap a baix. Nosaltres, Batalló, us fem dansar a vosaltres, Companyia, igual que a la Divisió la fa ballar el Cos d'Exèrcit i ella a nosaltres: no hi ha cap altra mecànica. En duen una de grossa de cap i ja sabrem què és quan hi serem negats fins a les orelles. I el Batalló, probablement, se n'assabentarà deu minuts abans que la Companyia, amb prou feines! Tot aquest encadenament jeràrquic és un pou de merda, Joan!

—T'anima o et desanima?

—No ho he aclarit. Hi ha moments que em fot els pebrots per terra, però sorgeixen coses que em fan mirar cap endavant. L'Scotti és un tipus sensacional, creu-me. I el meu Morera i Falcó —i que consti que no et vull provocar gelosia— té arrencades tan

fermes com les teves. Tot plegat és desconcertant i l'única cosa que veig clara és que es tracta d'una experiència interessant i que si aquest mateix camí és el que hem de recórrer de cara a la independència del nostre país, a mi ja m'arreglarà molt cansat!

—Malaguanyat esforç, aquest d'ara, doncs! Però em sembla que oblides que el camí de la llibertat de Catalunya passa, de primer, pel de la llibertat de l'home. I és en aquesta lluita en la qual en aquest moment estem emmerdats. Guanyem aquest combat, i després emprendrem l'altre.

—Primer la Revolució Social i després la guerra, que diuen els anarquistes!

—Matem-ho!

Observava —i no tenia gens de mèrit el descobriment— una actitud una mica despitada del meu vell i entranyable Joan Teixidor. M'adonava d'un vague sentiment que no aflorava del tot i que em produïa la frenesia d'alguna cosa residual no prou ben compresa. Em sabia greu el malentès puix que estimava de debò el tèxtil sabadellenc, un home que havia vist al meu costat, sota el llindar de la porta d'entrada d'una caseta de Robres, com la mort passava a frec nostre. La recerca dels motius em feia sentir una mica culpable, com d'un principi de traïment, d'una vilesa que hauria comès sense advertir-ne la condició de pèrfida. Perquè, que jo hagués abandonat la Companyia per anar a fer de mestretites a Vallfogona de Riucorb no havia estat pas la conseqüència de cap desig meu, ni de cap gestió que jo hagués fet per tal d'heure la feina. Havia arribat per un lògic encadenament —o potser il·lògic!— a partir d'una idea de Francesco Scotti quan encara no podia dir que ens coneguéssim gaire sinó que havia pressentit, senzillament, que podria ser apte per aquella feina. En el meu capteniment hi havia una feixuga càrrega d'amor propi i em feia preguntar tossudament si l'Scotti també l'hauria intuïda, si hi havia aquella condició que em faria

arrossegar l'aptesa com una monstruosa cua. Si allò que realment experimentava en Joan Teixidor era gelosia, no tenia cap mena de sentit i era absurda com la meva cacera d'orenetes.